

HERMAN JÓZSEF:

A szókincs és fejlődése.

Előadásomban az alapszókincs, majd az alapszókincsen kívüli szótári szókészlet jellegzetességeinek és fejlődési törvényszerűségeinek kérdésével szeretnék elsősorban foglalkozni, hogy azután igen röviden rátérjek a szókincs és a nyelvtan viszonyának és a jelentéstannak néhány általánosabb problémájára. Mielőtt azonban mindehhez hozzáfognék, meg szeretnék állni egy pillanatra a következő kérdésnél: hogyan határozhatjuk meg, Sztálin utmutatása szerint, a szókincs helyét és szerepét a nyelvben?

Sztálin műveinek idevonatkozó megállapításait a következőkben foglalhatjuk röviden össze.

1./ A szókincs a nyelv elengedhetetlen, a nyelv működéséhez nélkülözhetetlen alkotórésze; a szókincsnek és a nyelvtani rendszernek együttműködése, együttes felhasználása teszi a nyelvet nyelvvé, azaz olyan eszközzé, amelynek segítségével az emberek gondolataikat kicserélik és kölcsönösen megértik egymást.

2./ A szókincs és a nyelvtani rendszer egyaránt nélkülözhetetlen, de különböző szerepet töltenek be a nyelv működésében, különbözőek sajátásaik, fejlődési törvényszerűségeik, a nyelv két különböző részét, két oldalát képviselik.

Ezek a gondolatok maguktól értetődőknek tűnnek. Elég azonban egy rövid pillantást vetni Marr-nak és tanítványainak működésére, hogy észrevegyük, hogy náluk az egyébként mutatkozó alapvető fogyatékoságok mellett a gondolatok komoly zürzavarát találjuk ezen a területen is. Ismeretes, hogy Marr, amennyiben egyáltalán megpróbálta egyes tételait bizonyítani, a bizonyításnál szinte kizárólag szavakat és ugynevezett szóelemeket használt. Ha el is tekintünk a négyelemes analízis fantasztikumaitól - erre a kérdésre még a későbbiekben visszatérek - akkor is világos, hogy azok az ugynevezett eredmények, amelyeket Marr kizárólag a szókészlet egyes elemeinek légből kapott összehasonlítása alapján ért el, egyébként is gyökeresen helytelen alapra támaszkodtak, arra az elgondolásra ugyanis, hogy a nyelvről a nyelv egészére jellemző képet kapunk, ha pusztán a szókincs, sőt pusztán a szókincs egyes kiragadott elemeinek részéről közelítjük meg. Nem érdektelen megemlíteni, hogy Marr legközelebbi tanítványánál, Mescsanyinovnál, különösen későbbi műveiben, egy ellenkező irányú, de nem kevésbé súlyos eltévelyedést találunk: Mes-

csanyinov az egyes nyelvek ugynevezett stadiális tipologizációját kizárólag nyelvtani - ezen belül is kizárólag mondattani - ismérvek alapján hajtja végre és egyéb alapvető hibái mellett a szókincsnek, a nyelv konkrét építőanyagának ez az elhanyagolása is hozzájárult ahhoz, hogy a nyelvek valóságos történetével és jellegzetességeivel sokszorosan ellenkező következtetésekre jusson.

Figyelemre méltó, hogy a szókincsset, mint a nyelv egyik lényeges és nélkülözhetetlen alkotórészét, nem csupán Mescsanyinov hanyagolta el; ugyanez az eltévelyedés megmutatkozik a nyugati nyelvtudomány mai legdivatosabb izmusában, a strukturalizmusban is. A gyökerek itt - éppugy, mint a többi strukturalista tanítás esetében - Saussure-ig nyulnak vissza, aki tagadja, hogy a szó a nyelv egyik konkrét egységének tekinthető; a tulajdonképeni strukturalisták nézetei azután szinte antológia-szerűen találhatók meg Rosetti "A Szó" című művében, aki az általa összegyűjtött idézetek alapján például arra a következtetésre jut, hogy a szónak sem fonetikailag, sem pszichológiailag nincs önálló létezése: "A szó csak a szövegösszefüggés által létezik, önmagában a semmivel egyenlő" - mondja. A szó létezésének tagadása a szókincs sajátos problémáinak, fontosságának semmibevevésével egyenlő: innen van az, hogy olyan reprezentatív és igen divatos strukturalisták, mint Broendal és Hjelmslev, általános nyelvészeti műveikben a szókincs kérdéseit szinte nem is érintik. A szókincsnek, a nyelv legmozgékonyabb, történeti kötöttségeit legjobban tükröző alkatrészének elhanyagolása teszi lehetővé a strukturalisták számára többek között a nyelvi rendszer absztrakt, időtlen síkon való kezelését.

Kétségtelen azonban, hogy Sztálin ugyanakkor, amikor megsemmisíti a marristák tudománytalan nézeteit, ezen a téren is folytatója, továbbfejlesztője, tudatosítója a nyelvtudomány eddigi legjobb eredményeinek. A szókincs és a nyelvtan alapvető jellegének, elválaszthatatlanságának és ugyanakkor különbözőségének gyakorlati figyelemmeltartása jellemzi a történeti és összehasonlító nyelvtudomány minden komoly munkáját és erre a kérdésre vonatkozó többé-kevésbé explicit utalásokat bőven találunk Paul, Gabelentz és mások általános nyelvészeti munkáiban. Meg kell azonban jegyezni azt is, hogy ezek az elvek nem fejlődtek világosan kifejtett rendszerre; emellett a neogrammatikusok és követőik a szókincs és a nyelvtani rendszer mellett - félreértve a hangtörténeti kutatások valóban rendkívüli jelentőségét a nyelvtörténeti kérdések tisztázásánál - a nyelv hangrendszerét is a nyelvnek a szókinccsel és a nyelvtani rendszerrel egyenrangú alapjaként kezelték.

Ha most rátérünk magának a szókincsnek a kérdéseire, a leglényegesebb pont, amivel foglalkoznunk kell, a szókincs különböző rétegeinek, az alapszókincsnek és az ezen kívül álló szótári szókészletnek szétválasztása és a két réteg jellemzése. Mellékesen jegyezzük meg, hogy Sztálinnak idevonatkozó tanításai épp olyan viszonyban vannak a megelőző nyelvészeti tanításokhoz, mint a szókincs alapvető jellegére és különállására vonatkozó tétele. Sztálin itt is megsemmisíti - vagy inkább azt mondhatnánk, hogy átlépi - a marrista tanításokat, tekintve, hogy ezekben tudtommal még hozzávetőleges uta-

lás sem volt a szókincs belső rétegződésére vonatkozóan: az ilyen mélyreható és a nyelvi valósággal számottartó megállapítás útját eleve elzárta előlük az, hogy a négy ugynevezett őselem nem létező nyomait kutatva, elvonatkoztatták kutatásaikat mindenfajta történeti valóságtól. Marr egyik tanítványa, Abajev megpróbálta ugyan "A nyelv mint ideológia és a nyelv mint technika" c. cikkében, - amelyet Vinogradov idéz az Izvesztija AN OLSZ 1951/3. számában /221 k.l./ - megkülönböztetni a nyelv állandóbb, "technikalizált" elemeit a gyorsabban változó, "ideológiai" elemektől; cikkében azonban a "paleontológiai szemantika" síkján marad és semmiféle konkrét választ nem tud adni arra a kérdésre, hogy melyek tulajdonképpen az állandó elemek. Világos azonban, hogy a valóban tudományos nyelvészeti kutatásban az alapszókincs többé-kevésbé homályos körvonalaiival - az elvi kérdések meglátása és kifejtése nélkül - eddig is számot tartottak a kutatók. Amikor különbséget teszünk az átörökölt, alapnyelvi szavak és a jövevényszavak, idegen szavak, neologizmusok, divatszavak között, amikor az egész nemzet által ismert és használt szavakat elválasztjuk a tájszavaktól, a szűk szakmai körben használt szavaktól, stb., akkor lényegében véve az alapszókincs és az ezen kívüli szótári szókészlet megkülönböztetésének egyes elemeit használjuk föl gyakorlati munkánkban.

Sztálin tehát itt is a nyelvtudomány tapogatódzó, de értékes és reális eredményeit fejleszti tovább, tudatosítja és helyezi be a maguk széleskörű elméleti összefüggéseibe, megadva a marxizmus-leninizmus fényénél az eddigi részeredmények valóságos jelentőségét, rámutatva továbbfejlesztésük helyes útjára.

Hogyan jellemezhetjük már most az alapszókincsset, milyen törvényszerűségek mutatkoznak meg az alapszókincs változásában, fejlődésében? Sztálin ezekről a kérdésekről a következőket mondja: "A nyelv szótári szókészletében a legfőbb - az alapszókincs, ahová mint annak magva, minden gyök szó is tartozik. A nyelv alapszókincese jóval kevésbé bő, mint a nyelv szótári szókészlete, azonban igen sokáig él, évszázadokon át és a nyelv számára új szavak képzéséhez ad alapot." /Sztálin: Marxizmus és nyelvtudomány 22.1./ "... a nyelv nyelvtani rendszere és alapszókincese alkotja a nyelv alapját, sajátosságának lényegét", "a nyelv strukturája, nyelvtani rendszere és alapszókincese számos korszak terméke" /i.m. 24.1./.

Mindezeknek az alapján összefoglalóan négy jellemző jegyet próbálnék meg kiragadni és megtárgyalni.

1./ Az alapszókincs igen sokáig él, alapjában korszakokon át megmarad, állománya hosszú évszázadokon át gyűlik fel. Sztálin egy helyen erre vonatkozóan példákat is sorol fel. "Kinek van arra szüksége, - mondja Sztálin - hogy a 'viz'-et, 'föld'-et, 'hegy'-et, 'erdő'-t, 'hal'-at, 'ember'-t, 'menni'-t, 'csinálni'-t, 'termelni'-t 'kereskedni'-t stb. ne viznek, földnek, hegynek stb.-nek nevezzék, hanem valahogy másként". Azt hiszem, ehhez hasonló példákból kiindulva világíthatjuk meg legjobban az alapszókincs tartósságának kérdését. Ha a szavak a külső világ tárgyait, mozgását, viszonylatait, stb. tükröző fogalmak nyelvi burkai, világos, hogy a szókincsen belül kell egy olyan alapvető és hosszúéletű részeknek lenni, amely megfelel a körülöttünk levő világ lassan változó, hosszú életű elemeinek. Az alapok és a felépítmények viszonylag gyors váltokozása nem módosítja a természeti tárgyak jellegét, az emberek, állatok és tárgyak mozgásformáit, lényeges

tulajdonságait. Az emberi társadalomnak az ilyen tárgyakról stb. vonatkozó több évezredes tapasztalatainak folytonosságát dokumentálja, hogy az egyes nyelveken belül ezeknek a dolgoknak nevei képezik a szókincs legalapvetőbb elemét és jelentős mértékben ilyen és hasonló dolgok nevei között találjuk a történetileg tovább nem bontható gyöksszavakat. Így a magyarban sem véletlen, amint erre Zeirai Miklós is utal, hogy a magyar nyelv finnugor elemeihez éppen olyan szavak tartoznak, mint "ég", "hold", "csillag", "víz", "fej", "haj", "fül", "száj", "él", "eszik", "iszik", "fut", "megy", "uszik", "vesz", "visz", stb., stb.

Persze, mint Sztálin elvtárs is rámutat, az alapszókincs elemei évszázadokon keresztül halmozódtak fel és következésképpen az alapszókincs távolról sem homogén egyes elemeinek élettartama szempontjából. Ha a természeti tárgyakra, testrészekre, alapvető mozgásokra, tevékenységekre vonatkozó szavaink a legrégibbek is, van az emberi társadalomnak olyan tapasztalati anyaga is, amely frisebb, kevésbé régi, de ennek ellenére jóval hosszabb életű, mint egyes alapok és egyes felépítmények. Hosszu időn keresztül azonosnak tekinti például a társadalom - az egyes konkrét eljárások, az egyes részletsajátságok változása, tökéletesedése ellenére - az alapvető termelési műveleteket, különösen a mezőgazdaság terén és az ezekkel a műveletekkel kapcsolatos tárgyakat, stb.; ugyanez vonatkozik alapvető használati, ruházati, berendezési tárgyakra; korszakokon keresztül nem változik az idő naptári beosztása; az a tény, hogy az árutermelés, a kereskedelem a rabszolgakor óta megvan, az, hogy az alávetettségi és kizsákmányolási viszonyok minden osztálytársadalomra egyaránt jellemzőek, azonos jellegű jelentéseket hoz létre az alapok és felépítmények változásainak különböző korszakaiban is. Az ilyen és ehhez hasonló tárgyak, stb. nevei nyilvánvalóan részei az alapszókincsnek. Ezekben az esetekben persze már rendszerint nem gyöksszavakkal, hanem az alapnyelvi anyag továbbképzett vagy összetett elemeivel és - nyelvenként változó mértékben - erősen meghonosodott jövevényszavakkal találkozunk. Elég, ha felsorolunk olyan magyar szavakat, mint barázda, szalma, kecske, sajt, turó, másrészt pénz, pecsét, torony, er-szény, tárgy, lakat, adó, áru, kereskedő, stb., stb. /A felsorolásban szándékosan kevertem a különböző nyelvekből kölcsönzött, illetve finnugor elemekből továbbképzett szavakat./

Mindehhez hozzá kell tenni azt is, hogy bizvást az alapszókincs részeiként kezelhetünk olyan szavakat, amelyek az előbbiekhöz képest újabb keletűek ugyan, de amelyek az általuk jelölt dolog fontosságánál fogva előreláthatólag hosszú korszakokra a nyelv mindenki által használt állagához fognak tartozni. Elég, ha itt számos, életképesnek bizonyult nyelvújítási szavunkra utalok, mint pl. gyár, mérleg, tan, tanár, stb. stb.

Összefoglalva az alapszókincs első jellemző jegyéről mondottakat, megállapíthatjuk: a nyelv szókincsén belül az alapszókincshez tartozik a szókincsnek az a része, amely a társadalom évszázados vagy évezredes tapasztalatainak tömegét örökíti át nemzedékről nemzedékre és amely éppen ezért túléli az alapok és felépítmények változásait, független ezektől a változásoktól, épp úgy, mint ahogy függetlenek az alap és a felépítmény változásaitól a természeti tárgyak és jelenségek, mozgásformák, alapvető tulajdonságok, elemi termelési tevékenységek, stb.

Világos, hogy egy korszakokon keresztül lényegében azonos alapvető szókészlet hiánya elképzelhetetlen volna, anarchiát idézne elő, mert az egy-egy jelenségre vonatkozó tapasztalatok folytonosságát veszélyeztetné és ezáltal a tapasztalatok gazdagítását, kimélyítését tenné lehetetlenné. A holdat, a napot, a csillagokat ma ugyanazokkal a szavakkal jelöljük, mint évszázadokkal, sőt évezredekkel ezelőtt: ez alatt az idő alatt persze az ezekre az égitestekre vonatkozó ismereteink mélyreható változáson mentek át. A szó azonossága, a fogalom kimélyülése, tartalmi gazdagodása mellett, illetve annak ellenére, éppen azt dokumentálja, hogy bővülő ismereteink, változó beállítottságunk ugyanarra a tudatunktól függetlenül létező dologra irányulnak, a szó megmaradása nélkül nem volnának képesek új ismereteinket, elképzeléseinket a szó által jelölt dologra vonatkoztatni. Emellett az alapszókincshez tartozó szavak a legszélesebb körben, leggyakrabban használt szavak is, amelyek nélkülözhetetlen eszközei az emberek közötti gondolatcserének, érintkezésnek. Éppen ezért rendkívül mélyértelmű Sztálinnak az a megállapítása, hogy "az évszázadok folyamán fölgyűlt alapszókincs megsemmisítése, minthogy új alapszókincs teremtése rövid idő alatt lehetetlen, a nyelv megbénulására, az emberek egymás közötti érintkezésének teljes zűrzavarára vezet".

2./ Az alapszókincs második jellegzetessége szerintem, hogy az alapszókincs éppugy, mint a nyelv, amelynek lényeges sajátosságát képviseli, közös a nyelvet beszélő társadalom tagjai számára. Ha nem ez volna a helyzet, ha a nyelvet a társadalom tagjainak egy része használhatná anélkül, hogy ismerné az alapszókincs számos elemét, ez azt jelentené, hogy az alapszókincs a nyelvben nem nélkülözhetetlen, azt jelentené, hogy az alapszókincs által képviselt tapasztalatok és ismeretek nem életfontosságú, történetileg kialakított tapasztalatait és ismereteit az egész társadalomnak. Ezt különösen szükséges azért hangsúlyoznunk, mert Marr és tanítványai, mint ismeretes, tagadták a nyelv egységét és csak osztálynyelvek létezését ismerték el. Világos ezzel szemben, hogy mindaz, ami egy-egy nyelvben valamely osztálynak kizárólagos sajátja, már természeténél fogva kivülesik a nyelv strukturáján, lényegtelen a nyelv meghatározása és fejlődése szempontjából. A területi nyelvjárásokat is az teszi az egész népet szolgáló nyelvekké, hogy önálló alapszókincsük és nyelvtani **rendszerük** van.

Az alapszókincsnek ezt a jellegzetességét azért is szükséges megemlíteni, mert az előbb tárgyalt jellegzetesség hatókörét egy bizonyos fokig szűkíti. Vannak ugyanis a nyelvben igen régi, évszázadok óta meghonosodott elemek, amelyek nem tekinthetők az alapszókincs részeinek, mert nem közösek a társadalom tagjai számára - vagy soha nem is voltak azok, vagy a fejlődés során estek ki a közhasználatból. Magyarban például honfoglalás előtti török jövevényszó a kölyü, a szót azonban ma már igen kevesen ismerik; a XIV. század óta találkozunk a rakonca szóval, városi embernek azonban nem igen van tiszta elképzelése arról, hogy mit jelent; szintén a XIV. század óta ismerjük a számszerij szót, azonban nyelvészek és komoly történelmi műveltséggel rendelkező embereken kívül nem ismeri ma már senki. Ez a megszorítás vonatkozik a szorosan vett szakmai és tudományos műszavak és - az egységes nemzeti nyelv kialakulása után - a tájszavak egész tömegére, bármilyen régi elemei legyenek is a nyelvnek.

3./ A fent idézett kijelentésekben Sztálin elvtárs utal arra, hogy "az alapszókincs a nyelv számára új szavak képzéséhez ad alapot"

és az alapszókinccset "mint a nyelv szótári szókészletének alapját használják". A továbbiakban részletesen ki fogok még térni erre a kérdésre, itt inkább a szóképző morfológia szempontjából vennénk szemügyre: ha az alapszókinccs jellemző funkciója többek között az, hogy új szavak képzéséhez ad alapot, felvetődhetik a kérdés, milyen mértékben tekinthetjük az alapszókinccs részeinek a képzőelemmel vagy képzőelemekkel ellátott, illetve az összetett szavakat.

A határ megvonása itt persze igen nehéz. Nyilvánvaló, hogy az alapszókinccshez tartoznak - amennyiben egyéb ismérveik alapján is odatartoznának - a gyökszavakon kívül azok a szavak is, amelyek továbbképzett vagy összetett szavak ugyan, de amelyek a társadalom mai tagjai számára nyelvészeti felkészültség nélkül nem bonthatók szét. A francia manger ige történetileg gyakorító képzős szó, de ma már senki sem érzi annak, éppúgy mint ahogy senki sem érzi kicsinyítőképzővel ellátott szónak a genou-t vagy a vieil-t, holott történetileg mindkettő az. Épp így nem érezzük ma már a magyarban a kicsinyítőképzőt a fészek, a hurrok vagy a hurka szavakban.

A képzőelemmel ellátott, illetve az összetett szavak közül én csupán azokat zárnám ki eleve szerkezetük alapján az alapszókinccsből, amelyeknek jelentése a külön is élő tőforma és az élő, ma is használható képzőelem jelentésének egyszerű eredője és amelyek éppen ezért az individuális nyelvhasználaton belül is, bármikor és szinte korlátlan számban újra képezhetők. Ezek a szavak ugyanis nem hosszú történeti folyamaton keresztül kialakult, meghonosodott részei a szókinccsnek, hanem az alapszókinccs elemeinek segítségével a pillanatnyi szükséglet szerint teremthető képződmények. Így nem tekinthetők pl. az alapszókinccs tagjainak az ablaktalan, portalan, levéltelen jellegű szavak, de az alapszókinccshez tartozik már a hirtelen vagy a szemtelen szó, mert mindkettő mögött történetileg rögződött formához kapcsolódó történetileg kialakult jelentést érzünk.

4./ Az alapszókinccs rendkívül lényeges jellegzetessége, hogy része a nyelv strukturájának és meghatározza a nyelvtani rendszerrel együtt az adott nyelv sajátosságának lényegét.

Azt hiszem, az eddig kifejtett jellemző jegyek alapján világos, mit kell ez alatt érteni. Az alapszókinccs a nyelv strukturájának része, mert a nyelv építőanyagának tartós és a társadalom tagjai számára közös, a közléshez és a gondolat kifejezéshez minden körülmények között nélkülözhetetlen részét tartalmazza. Éppen ezért járul hozzá az alapszókinccs a nyelv rendkívüli ellenálló képességéhez az idegen erőszakos asszimilációs törekvésekkel szemben. Az alapszókinccs ugyanis a társadalom korszakokon át gyűjtött elemi fontosságú tapasztalatainak és ismereteinek hordozója, olyan tapasztalatoké és ismereteké, amelyek szorosan kapcsolódnak a társadalom tagjainak legmindennapiabb, legalapvetőbb cselekedeteihez és élményeihez.

Az alapszókinccs azonban egy másik szempontból is meghatározza a nyelv sajátosságát. Az alapszókinccs ugyanis, mint az előző pontnál láttuk, képzési alapul szolgál a szótári szókészlet kialakításához. Az alapszókinccsen kívüli szótári szókészlet szavai - amennyiben nem jövevényszavak vagy idegen szavak - nagyrészt az alapszókinccs elemeiből tevődnek össze, illetve azok-

nak továbbképzései. Így azután az alapszókincs, mint a nyelvi struktúra hosszú korszakokon át változatlan része, rányomja a maga bélyegét a szókincs gyorsan változó elemeire is és a szótári szókészlet szavainak változandóságukon keresztül is bizonyos közös, állandó jellegzetességet ad. Különösen világosan látszik ez egy olyan rendkívül gazdag szóképzési lehetőségekkel rendelkező nyelv esetében, mint a magyar nyelv. Csupán a felszabadulás óta százával képződtek új magyar szavak, mint például termelékeny, termelékenység, népnevelő, tagjelöltség, pártszerűtlen, stb. stb. Mindezek az új szavak azonban, amelyeknek keletkezése kitűnően mutatja a szótári szókészlet rugalmasságát, mozgékonyosságát, változóképeségét, éppen azért otthonosak számunkra, mert bennük a nyelv állandóbbjellegű, lényegében változatlan részének, a nyelvi strukturához tartozó alapszókincsnek elemeire ismerünk. Ha még egyszer végigtekintünk az alapszókincs felsorolt jellemvonásain, meg kell állapítanunk persze azt is, hogy ezeknek a jellemvonásoknak alapján még távolról sem dönthető el minden egyes esetben, hogy egy-egy szó az alapvető szókincshez tartozik-e vagy sem. De érzésem szerint Sztálin elvtársnak az alapvető szókincs és a szótári szókészlet megkülönböztetésével nem az volt a célja, hogy a nyelvészeket listák elkészítésére indítsa, vagy arra, hogy egy-egy szó esetében decretumszerűen eldöntsék: az illető szó tagja-e vagy sem az alapvető szókincsnek. A megkülönböztetésnek, mint azt a későbbiekben igyekszem majd még kifejtteni, ennél általánosabb és mélyebb értelme van.

Bár az előbbiekben többször volt szó az alapszókincs változásáról, fejlődéséről, itt külön is szeretnék még ezzel a kérdéssel foglalkozni. Mielőtt még azonban erre rátérnék, úgy látom, fel kell vetni egy problémát, amelyet egy hozzászólásában Fónagy elvtárs érintett. Mennyiben tekinthető az alapszókincs - és általában a szókincs - változásának az, hogy a szavak a nyelv hangrendszerének fokozatos fejlődése során, hangalakjukban megváltoztak? Szókincsbeli változással állunk-e szemben akkor, amikor megállapítjuk, hogy a modern francia moi személyes névmás kiejtése két évszázaddal ezelőtt még /mue/ volt, a középkor végén /moe/, azelőtt /moi/, még régebben pedig /mei/ volt. Megváltozott-e a szókincs azért, hogy a középkor óta a francia affrikáták réshangokká oldódtak fel és ma /tsiel/ helyett /siel/-t, /dzamb/ helyett /zab/-ot ejtünk és így tovább? Szókincsbeli változás-e az, hogy a magyarban a nyiltabbaválás és a magas nyelvállásu végmagánhangzók lekopása folytán ma pur helyett por-t, hodu helyett had-at, utu helyett ut-at mondunk? Véleményem szerint erre a kérdésre általában nemmel kell válaszolnunk. Ha az analógiás és kontaminációs változásoktól, valamint - természetesen - a továbbképzéstől eltekintünk, a szó hangalakjának megváltozása olyan folyamatok során megy végbe, amelyek egyes kivételektől eltekintve a nyelv minden fonetikailag azonos jellegű elemét érintik és amelyek éppen ezért az esetek többségében nem módosítják a szónak a nyelv egész rendszerében elfoglalt helyét. Emellett a hangváltozások legnagyobb része folyamatos, fokozatos és ezért bármilyen nagy is legyen a távolság egy fejlődési sor két végpontja - mint például a latin aqua és a francia eau - között, amennyiben analógiás vagy kontaminációs behatás a szó alakváltozásában nem játszott közre - mint ahogy nem volt ilyen behatás az aqua > eau fejlődésben - a szó önmagával való azonosságának tudata az egymást váltó generációk tagjainál feltehetőleg egy pillanatra sem szakadt meg. Tisztában vagyok természetesen azzal,

hogy ez a kérdés evvel a pár mondattal még távolról sincs elintézve.

Ha már most a hangváltozásoktól eltekintve vizsgáljuk az alapszókincs változását, egy szempontot kell jó előre kiemelnünk: az alapszókincs változása - mint Sztálin elvtárs több helyütt is megjegyzi - rendkívül lassu. Ez a változás azonban lassu volta ellenére azért roppant jelentős, mert az alapszókincs változása egyben a nyelv minőségi állapotának változását is jelenti. Mint Sztálin elvtárs mondja: "Az átmenet a nyelv egyik minőségéből egy másik minőségbe nem robbanás útján, nem a régi egycsapásra történő megsemmisítése és az új felépítése útján ment végbe, hanem az új minőségnek, az új nyelvszerkezet elemeinek fokozatos és hosszass felhalmozódása útján, a régi minőség elemeinek fokozatos elhalála útján". Ahelyett, hogy az alapszókincs változását, új minőségbe való lassu átmenetét általánosságban tárgyalnám, úgy érzem, helyesebb, ha egy konkrét eset futólagos vizsgálatából indulok ki. A priori nem látszik kétségesnek, hogy a modern francia nyelv a latin nyelvvel szemben, amelynek egyenes folytatásaként él tovább, új minőségi állapotot képvisel, ami azt jelenti, hogy a francia nyelv alapszókincese is minőségileg más, mint a latin nyelv volt. Vizsgáljuk meg egynéhány példa kapcsán, miben áll ez a minőségi különbség és hogyan jött létre. Két olyan fogalomkört szeretnék felidézni, amelyeknek kifejezése minden nyelvben tipikusan az alapszókincs körébe vág és amelynek nyelvi megfelelői rendszerint a nyelvek legkonzervatívabb rétegéhez tartoznak: ez a két fogalomkör az emberi testrészeké és az alapvető emberi mozgásformáké.

Ami a testrészeket illeti, itt azt látjuk, hogy ha el is tekintünk a normális hangalakbeli különbségtől, a latin és a francia szavak csak részben egyenes megfelelői egymásnak. Néhány testrésznek a neve persze a megfelelő latin szó egyenes folytatásának tekinthető ma is: ilyen a dos, a main, a nez, pied és még több más. Jónéhány olyan francia szót találunk azonban, amely nem az értelmileg megfelelő latin alapszókincsbeli szónak, hanem a latin szó valamely közelebbi vagy távolabbi, néha tréfás vagy becsmérlő stilusárnyalatot kifejező szinonimájának folytatása. Így az épaule szó a spatula folytatása, mely a vulgáris latinban állati lapockacsontot jelent. A latin humerus a franciában nem maradt meg. A bouche az állati pofát jelentő bucca folytatása; a latin os nem hagyott nyomot. A tête szó, amely a chef szót a "fej" jelentésből kiszorította, a testa szóra megy vissza, amely eredetileg távolról sem fejet jelentett, hanem előbb cserepet, majd később átvitelképen koponyacsontot. Ismét más esetekben a latin alapszó kicsinyítőképzős vagy más módon továbbképzett változata él tovább: ez pl. a genou, oreille, poitrine szavak esete. Van eset, hogy a latin alapszó eredeti formájában megmaradt, de jelentése eltolódott. A coxa szó a latinban csipőt jelentett, mai változata, a cuisse - comb. Néhány - meglehetősen ritka esetben nem latin elemeket is találunk. A crus szó helyét a görög eredetű vulgáris gamba foglalta el, mai formája jambe. A "csipő"-t jelentő szó, hanche, germán átvétel.

Hasonló a helyzet pl. a mozgást, testhelyzeteket jelentő igék-nél. Találunk latin alapszavakat egyenes vonalban folytató szavakat, mint venir, courir /régebbi courre/, stb. A "menni" ér-

telmü ire igét viszont a latin elemekből származó, de nem kielégítően tisztázott aller formái számos igeidőből kiszorították. A salire /ugrani/ igét gyakorító képzős, "táncolni" értelmű származékszavának, a saltare-nak leszarmazottja, a sauter képviseli a mai franciában. Coucher, "fektetni, feküdni", a latin collocare "elhelyezni" igéből származik; "kimenni" értelemben egy latin elemre visszavezethető, de jelentéstörténetében kielégítően nem tisztázott sortir igét találunk a mai nyelvben a klasszikus exire leszarmazottai helyén. A példák felsorolását folytatni lehetne.

A kép, ami így kibontakozik, a következő: a mai francia alapszókincs, amely elsőprő többségében latin elemekből áll, még természetüknél fogva legkonzervatívabb elemeiben is csak részben tekinthetők a latin alapszókincs egyenes folytatásának. Számos esetben a megfelelő latin szó kicsinyítő vagy gyakorító képzős, illetve egyéb módon továbbképzett változatait találjuk, máskor a megfelelő latin szó többé-kevésbé távoli szinonimáját, ismét máskor egy más jelentésű szó leszarmazottját, amely az eredeti latin szó helyét bonyolult és gyakran tisztázatlan jelentésfejlődés útján foglalta el. Ennek alapján, azt hiszem, bátran mondhatjuk, hogy a francia alapszókincs a latin alapszókincshez képest olyan nagy számban és olyan életfontosságú fogalmak kifejezésénél tartalmaz új minőségű elemeket, hogy a francia alapszókincs a latintól különböző minőségűek fogható fel. Azonnal le kell szögezünk azonban, hogy az új minőség itt nem jelenti azt, hogy a régi minőség tekintélyes száma és lényeges eleme ne élne változatlanul tovább. Másrészt az is kitűnik ebből a példából, hogy az új minőség elemei nem valamiféle nyelvi parthenogenezis útján jöttek létre, hanem legnagyobb részben azáltal, hogy a régi minőségi elemek továbbképzés vagy gyökeres jelentésváltozás útján megváltoztak, másrészt azáltal, hogy az alapszókincsbe a szótári szókészlethez tartozó szavak kerültek be és az alapszókincs régi, a közlésre valamilyen okból kevésbé alkalmas tagját kiszorították. Persze részben - igen kis részben - idegen nyelvekből való kölcsönzés útján is bekerülhettek a nyelvbe az új minőség elemei.

Hogyan jött létre ez az új minőség? Térjünk vissza az előző példákhoz. A pellis szó bizonyos esetekben már a klasszikus latinban is jelenthet emberi bőrt; a spatula "lapockacsont" értelme már vulgáris latin fejlemény; a testa csak az igen késői latinban jelent valószínűleg fejet és a caput szó chef származékát csak a francián belül szorítja ki. Épp így a latin collocare-t már a Vulgátában megtalálhatjuk coucher értelemben, a coucher azonban csupán a XVI. század tájékán szorította ki végleg a latin jacere-ből származó gésir-t; az aller alakjai már a legkorábbi francia periódusban végleg elfoglalták néhány igealakban az ire vagy a vadere megfelelő alakjainak helyét - de a ma ebben az értelemben egyedül használatos sortir a francián belül is évszázadokig teljesen alárendelt helyzetben volt a klasszikus alakot folytató issir-rel szemben. Mint ezek a példák is mutatják, az új elemek a legkülönbözőbb időkben kerültek az alapszókincsbe, rendszerint évszázadokig együtt éltek a nyelven belül a régi minőség elemeivel, míg azok lassanként az alapszókincsen kívüli szókészletbe szorultak vissza, annak is egy archaizáló, lényegében passzív szókészletet jelentő rétegébe, azután pedig kihaltak a nyelvből. Tökéletes helyességgel világítja meg tehát Sztálin elvtárs a nyelvben lejátszódó folyamatokat, amikor, mint az előbb is idéztük, kifejti, hogy az új minőség elemei fokozatosan és hosszasan halmozódnak fel, a régi minőség elemei pedig fokozatosan halnak el.

Ilyen körülmények között persze nem lehet szó arról, hogy a régi és az új minőségi állapot között bármiféle határvonalat, főleg éles határvonalat húzzunk és azt mondjuk például, hogy egy adott nyelv ettől és ettől az évtől, évtizedtől vagy akár évszázadtól kezdve van új minőségi állapotban. Annyit mondhatunk csupán, hogy a francia nyelv ma minőségileg távolabb áll a klasszikus latintól, mint pl. nyolc-tíz évszázaddal ezelőtt, minőségileg - néhány gyök szó változatlan továbbélésétől eltekintve - gyökeresen különbözik az archaikus latintól vagy a kikövetkeztethető közös italikus alapnyelvtől, míg a klasszikus latinnak már elég nagyszámu, a vulgáris latinak pedig igen jelentős tömegű minőségi eleme él benne tovább. Világos, hogy az ilyen minőségi változásoknak semmi közük nincsen robbanásszerű átmenetekhez és szintén nem kapcsolhatók az alapok és felépítmények változásaihoz. Ez persze nem jelentheti azt, hogy az ilyen minőségi átmeneteknek nincs közük a társadalom történetéhez, a nyelvet beszélő nép történetéhez. Amikor azonban az ilyen fokozatos minőségi átmenetek történelmi, társadalmi vonatkozásait kutatjuk, nyilvánvalóan nem az alapok és felépítmények változásaihoz, hanem a nép termelési és egyéb tapasztalatainak, aktivitásának fejlődéséhez kell kötnünk őket.

Inkább az idő rövidsége miatt, mint azért, mintha az alapszókinccsel kapcsolatos kérdéseket már kimerítettem volna, átterek az alapszókinccsen kívüli szókészlet tárgyalására. Ennél a résznél - mint ahogy azt kisebb mértékben már az előbbiekben is megtettem - fel fogok használni néhány szempon- tot, melyet Grigorjeva vet fel a Russzkij jazik v skole 1951/2. számában, a szókinccs kérdéseiről szóló cikkében.

Milyen jellemző jegyeket sorolhatunk fel az alapszókinccsen kívüli szókészlet tárgyalásánál?

1./ Az alapszókinccsen kívüli szókészlet a nyelv legmozgékonyabb, a változások iránt legérzékenyebb része. Ebben a szókészletben, mint Sztálin kifejti, a társadalmi rend változásaival, a termelés fejlődésével, a kultúra, a tudomány stb. fejlődésével kapcsolatban állandóan új szavak keletkeznek. Az új szavak keletkezése nem várja be az alap felszámolását. Ez természetes is. A szavakra a társadalomnak azért van szüksége, hogy azokat a nyelvtan segítségével az érintkezésre, a gondolatok közlésére, kicserélésére felhasználja. A közlés, a gondolatcsere szükségletei a társadalom ismereteinek, tapasztalati körének bővülésével állandóan szükségessé teszik az új szavak alkotását. Ha az új szavak alkotása csak az alap felszámolásával és új alap keletkezésével kapcsolatban lenne lehetséges, akkor a gondolatok kicserélésével, az új ismeretek közlésével is várnunk kellene egy társadalmi korszak végéig - és ez természetesen képtelenség. Néhány példa: a francia orvostudományi terminológia lényeges része a XVI. században keletkezett, főképpen latin és görög kölcsönszavakból, kapcsolatban avval a hatalmas tudományos fellendüléssel, amelyet a polgárság gyors erőgyarapodása a renaissance idején magával hozott. Ha az új szavak keletkezésével várni kellett volna addig, amíg a polgárság a feudális rendet felszámolja, évszázadokra megénnélt volna a tudományos fejlődés. Egy másik példa: a marxizmus-leninizmus terminológiájának, a demokratikus mozgalmi élet és pártéletre jellemző szavaknak jelen-

tős rész az oroszban is, a magyarban is, és gyakorlatilag minden mai kultúrnyelvben, a kapitalizmus idején keletkezett. Ez szükséges volt ahhoz, hogy a munkásosztály erősít megszervezze, saját ideológiáját kifejlessze és felkészüljön a kapitalizmus elleni rohamra. Nyilvánvaló, hogy az új szavak keletkezése itt sem várathatott magára addig, amíg a kapitalista rend egy-egy országon belül megdőlt. Világos ezekből a példákból is, hogy a szótári szókészletnek, éppugy mint a nyelv egészének semmi köze a felépítményhez azon kívül, hogy a felépítményhez kapcsolódó tevékenységek lebonyolítására, gondolatok közlésére is szolgál.

Természetes, hogy a régi alap felszámolása és új alap keletkezése, a régi felépítmény felszámolása és új felépítmény keletkezése szintén magával hozza a szókészlet gyarapodását, hiszen az ilyen döntő társadalmi események rengeteg új tapasztalatot és ismeretet vetnek fel, számos új fogalmat honosítanak meg. Mindnyájunk előtt ismeretes - nem akarom az időt ismert példák felsorolására fordítani - mennyi új szó és kifejezés honosult meg nyelvünkben a felszabadulással és a proletárdiktatura megvalósításával kapcsolatban.

2./ Véleményem szerint fontos megemlíteni, hogy az alapszókinccsen kívüli szókészlet szavai nem képezik szükségszerűen a nyelvet beszélő társadalom közkincsét; ehhez a szókészlethez olyan szavak tartoznak többek között, amelyeket a társadalom egy-egy rétege, sokszor nagyobb része, nem ismer, vagy ha ismer is, nem használ fel a nyelvi érintkezésben. Ilyenek a mesterségi és tudományos szakszókincs szavai, a tájszavak, az archaikus, de még felhasználható szavak és kifejezések; ilyenek továbbá - véleményem szerint - az alapszókincs szavainak idegen vagy kevésbé meghonosodott szinonimái - például az examinál a vizsgál-lal szemben, a kopiroz a másol-lal szemben és így tovább. Úgy érzem, itt sem megy előadásom konkrét voltának rovására, ha a többi kategóriára vonatkozóan nem sorolok fel az ezrével és tízezérel rendelkezésre álló példákból. Természetesen a társadalom közkincsét képező szavak is tartozhatnak pusztán az alapszókinccsen kívüli szókészlethez, ezek azonban a tipikusan rövidéletű szavak, mert ha hosszú életűekké válnak, ha korszakokon át szolgálnak a társadalom egészét, nyilvánvalóan alapvető fontosságra tennének szert és az alapszókincsbe kerülnének. A magyar társadalomnak gyakorlatilag alig van ma felnőtt tagja, aki ne ismerné és időnként ne használná pl. az atombomba, a repülőerőd, a marsallizál, stb. szavakat, azonban a béketábor ereje a biztosítéka annak, hogy ezek a szavak a világ semmilyen nyelvében és így a magyarban sem fognak az alapszókincs részeivé válni.

3./ Sztálin megállapítja, hogy a szókincs alapvető fejlődési tendenciája - annak ellenére, hogy belőle rendszerint bizonyos számú elavult szó eltűnik - a gazdagodás. Másrészt megállapítja, hogy a szókincs a nyelv gazdagságának, fejlettségének fokmérője: "Minél gazdagabb és sokoldalubb a szótári szókészlet - mondja - annál gazdagabb és fejlettebb a nyelv." Ennél a pontnál sem kívánok hosszabban időzni. Világos, hogy a társadalom fejlődésével rendkívüli mértékben bővülnek, táguznak szakadatlanul a társadalom ismeretei, állandóan újabb és újabb technikai vívmányok látnak napvilágot, szorosabbá és rendszeresebbé válik a népek egymás közötti érintkezése, stb. Mindez szükségessé és lehetővé teszi, hogy a szótári szókészlet állandóan bővüljön. Hozzátenném még azt, hogy a társadalom fejlődése egy bizonyos fokig lelassítja

az elavult szók elhalását is. Számos szó ugyanis, amely a társadalom mindennapi gyakorlatában közvetlen létjogosultságát elvesztette, megmarad a szókincsben azáltal, hogy a társadalom fejlődésével kimélyülnek a társadalomnak saját multjára vonatkozó ismeretei, közkinccsé válnak az elmúlt korok nagy irodalmi alkotásai, stb. Az iskolázás kiterjedése, a történettudomány kifejlődése és az irodalmi ismeretek kiterjedése révén maradtak a francia szókincs részei olyan szavak, mint fief "hüérbirtok", heume "sisak" /a lovagi fegyverzetnél/, díme "dézsmá", gabelle "sóvám", stb., stb.

4./ Itt ismét utalok arra a már előzőleg kifejtett fontos tényre, hogy az alapszókincsen kívüli szókészlet a legtöbb nyelvben elsősorban az alapszókincsre támaszkodik; a szókincs rugalmasságát, gyors gyarapodását a nyelv alapját képező, közkinccsé vált, hosszú történeti multta visszatekintő alapszókincs létezése teszi lehetővé. A magyarban például és a legtöbb más nyelvben is a szótári szókészlet gyarapodása elsősorban az alapszókincs elemeinek továbbképzése és összetétele útján megy végbe; emellett az idegen nyelvekből való kölcsönzés fontos, de mégis csak alárendelt szerepet játszik. Nem minden nyelvben ez a helyzet; a franciának például ma jellegzetes és rendkívül érdekes sajátossága, hogy szókincsének gyarapodása elsősorban kölcsönzésen, mégpedig a latinból való kölcsönzésen /kisebb mértékben görög kölcsönzésen/ alapul. Egy közismert példa a sok közül: a magyar szem, szemész, szemészet csoportnak franciában az oeil, oculiste, ophtalmologie sor felel meg.

Előadásomban különböző helyeken utaltam a szókincs változásainak legfontosabb módozataira, a továbbképzésre, összetételre, kölcsönzésre, a jelentésváltozásra s a szavak elhalására. Hozzá lehetne még tenni többek között a teljesen új szavak keletkezését hangutánzás útján, a gyermeknyelvben, stb. Ahhoz, hogy Sztálin elvtárs cikkeinek tanulása alapján mindezeket a változási módokat részletesen megtárgyaljuk, megannyi külön előadásra volna szükség. Éppen ezért itt a változás általános kérdéséből csupán egy szempontot ragadok még ki, az alapszókincs és az ezen kívüli szókészlet közötti áramlásnak a kérdését. Világos, hogy az alapszókincs - egyébként nyilvánvalóan igen ritka - veszteségei úgy mennek végbe, hogy a szavak az alapszókincsből az alapszókincsen kívüli szókészletbe kerülnek át. Elsősorban valószínűleg azáltal, hogy egy-egy szó, amely korszakokon keresztül a társadalom számára közös volt és életfontosságú dolgot jelölt, a fejlődés folyamán a társadalom vagy a társadalom egy része számára elveszti fontosságát. Olyan szavak, mint például a fajd, a nyuszt, a tegez, stb. nyilván korszakokon át életfontosságúak voltak a társadalom számára a maga termelési tevékenységében. Ma azonban a társadalom tagjainak legnagyobb része számára a passzív szókincshez tartoznak és így nem tekinthetők az alapszókincs tagjainak. Az alapszókincs gyarapodása nyilván szintén nem közvetlenül, hanem a szótári szókészleten keresztül megy végbe. Így kerülnek az alapszókincsbe a jövevényszavak; a francia penser, idée, justice a középkorban az egyház, a filozófia, a jog nyelvében szereplő latin, ill. görög jövevényszavak voltak, míg ma - és már évszázadok óta - bizvást az alapszókincs tagjainak tekinthetjük őket. De a jövevényszavakon kívül az alapszókincs egyéb új elemei is a szótári szókészletből kerülnek át; így

foglalta el a manducare > manger a régi esse helyét, a kicsinyítőképzővel ellátott vetulus a vetus helyét, stb. Még egy jelenségre szeretnék utalni: elképzelhető, hogy egy szó különböző jelentései folytán egyidőben tagja az alapszókincsnek és az alapszókincsen kívüli szótári szókészletnek. Így például a francia chef szó "főnök, vezető" értelemben nyilvánvalóan az alapszókincshez tartozik, de amikor archaizáló és ironikus stílusárnyalattal etimológiai "fej" értelemben használják, kivülesik az alapszókincsen.

Mindezek után szeretném röviden összefoglalni, miben látom a szókincs belső tagozódásáról, az alapszókincsről és az ezen kívüli szókészletről szóló sztálini tanítás jelentőségét.

Egyrészt abban, hogy ez a tanítás önmagában is szétzuzza a Marr-féle tévedéseket.

Marr és tanítványai azt állították, hogy a nyelv felépítmény az alapon, változásait az alap változásai határozzák meg, következésképpen a nyelvben is forradalmi, robbanásszerű változások vannak. Ennek a helytelensége a szókincsre vonatkozó sztálini tanításból is kiviláglik. A szókincs alapvető része, mint példák ezreivel lehetne bizonyítani, túléli az alapokat és felépítményeket - azonban a szókincs legmozgékonyabb része sem az alapok és felépítmények változásaival párhuzamosan változik, hanem szakadatlanul, kapcsolatban az ismeretek bővülésének, a társadalmi aktivitás kiszélesedésének minden pillanatnyi lépésével. Új minőségi állapotba pedig a szókincs nem ugrásszerűen, nem robbanásszerűen, hanem fokozatos, bonyolult, évszázadokon át tartó átmenet útján jut.

Marr és tanítványai azt állították, hogy a nyelv osztályjellegű. Ennek az állításnak hamisságát a szókincs tanulmányozása is megmutatja. Az alapszókincs, amely a nyelv strukturájának lényeges alkotórésze, a társadalom számára közös, sőt egyik legfontosabb jele és biztosítóka a nyelv tartósságának és egységének. A nyelv rétegződésre leghajlamosabb eleme, az alapszókincsen kívüli szókészlet is csak elenyésző kis mértékben tartalmaz osztályköötöttségű részeket és rétegződése elsősorban a társadalmi munkamegosztás és a területi eloszlás függvénye: emellett rétegződése ellenére is döntő mértékben az egységes alapszókincsre támaszkodik s annak köszönheti létét.

Sztálin elvtárs tanításaiból kiviláglik, hogy a szókincs a legősibb időkig visszamenő szakadatlan történeti fejlődés terméke, amely elszakíthatatlan kapcsolatban áll a társadalom fejlődésével az élet minden területén. Már csak ezért is az ártalmas fantasztikumok birodalmába tartozik a hírhedt négyelemes elmélet, amely - ezt, hogy úgy mondjam, első kézből tudom - még azokat sem tévesztette meg nálunk, akik Marr tanításainak általánosabb részeit elfogadták és amely a nyelv és a társadalom konkrét történetétől elszakítva üres bűvészkedéssel próbálja a szókincs fejlődését magyarázni.

A sztálini tanítás jelentősége azonban nem korlátozódik arra, hogy megsemmisíti a marri tanításokat. Sztálin elvtárs tanítása új és mély szempontokat is ad a kutatáshoz. Ezeknek a szempontoknak feltárása és követése mindnyájunk közös feladata. Én itt csak arra szorítkozhatom, hogy néhány utalásban kifejtsem véleményemet.

Az alapszókincsről és az ezen kívüli szókészletről szóló sztálini tanítás azáltal, hogy megmutatja a nyelv lassan és gyorsan változó elemeinek, a tartós és a rövid életű nyelvi jelenségeknek egymás-

mellettségét, dialektikus kölcsönhatását, hatalmas segítséget ad ahhoz, hogy a sztálini utmutatáshoz híven a nyelvet a nép történetével szoros kapcsolatban vizsgáljuk. Ez a tanítás segítségünkre van abban, hogy a szókincs jelenségeit jellegüknek megfelelően összekössük a társadalom életének különböző jelenségeivel és nyomon kövessük ezeknek a jelenségeknek a visszatükröződését a társadalom egymást váltó nemzedékeinek a tudatában.

A sztálini tanítás azáltal, hogy kiemeli a szókincsből az alapvető elemeket és megmutatja jelentőségüket, kritériumot ad a kezünkbe a nyelvi egység és különbözőség vizsgálatához, a közös származású nyelvek összehasonlításához, a nyelvek minőségi állapotainak leírásához.

Az alapvető és felületi, a hosszúéletű és átmeneti jelenségek megkülönböztetése nyilván hatalmas segítséget jelent gyakorlati sikon szótáríróink számára, az alapszókincs és az ezen kívüli szókészlet megkülönböztetése rendkívül jelentős az anyanyelv és az idegen nyelvek oktatásában is, mert megmutatja azt a pedagógiailag egyedül helyes és ugyanakkor a nyelv belső természetének is megfelelő sorrendet, amelyben az anyanyelv szavait gyakoroltatnunk, jelentésüket tudatosítanunk, az idegen nyelvek szavait pedig megtanítanunk kell.

Tisztában vagyok avval, hogy előadásomban számos kérdést egyáltalán nem vagy csak futólag érintettem, köztül olyanokat is, amelyek nagyfontosságúak. Ennek oka az volt, hogy a rendelkezésemre álló időt arra a kérdésre kívántam fordítani, amely véleményem szerint a legalapvetőbb és egyben a legújabb: az alapszókincs és az ezen kívüli szókészlet jellemzésére. Ezért most csak futólag vetek fel egy-két kérdést, nem azért, hogy megpróbáljam megoldani vagy kimeríteni őket, hanem, hogy a vita számára felhívjam rájuk a kartársak figyelmét.

Ilyen például a szókincs és a nyelvtan viszonyának kérdése. Ennek a viszonynak alapvonásait Sztálin elvtárs egy már idézett helyen megrajzolta és ebben a gondolatkörben csak egy-két problémára szeretnék rámutatni. Például: lexikális kategória-e a szófaj? Poszpelov véleménye szerint eésősorban nem az, hanem a szavak morfológiai osztályozását megadó lexiko-grammatikai kategória. Az én véleményem is ez, de világos, hogy ez a kérdés még komolyabb vizsgálatot igényel.

Szintén felmerülhet a névelők, prepozíciók, kötőszavak kérdése, amelyek kétségtelenül a szókincshez, sőt az alapszókincshez tartoznak ugyan, de ugyanakkor számos nyelvben, - például a franciában - morfém-szerepük is van. x

Saussure-nál, de másoknál is felmerült az a nézet, hogy egy szó két különböző morfológiai alakváltozatánál - például

x Az itt közölt előadás megírása óta számos új szempont merült fel a tudományos irodalomban a szókincs és a nyelvtan közötti kapcsolat kérdésében. Itt különösen Vinogradov "Az alapszókincs és ennek szerepe a szóalkotásban a nyelv fejlődése során" /Izvesztija AN OLSJa, 1951/3, első sorban 235 és k.l.; magyarul: NyIK 1951/5./ c. cikkére szeretnék utalni.

cheval és chevaux esetében - két különböző szóval állunk tulajdonképpen szemben. Nézetem szerint ez nem áll, ez a szókincs és a nyelvtani rendszer összekeverése. A probléma azonban itt is bonyolult, mert számos nyelvben - így például számos indoeurópai nyelvben - felmerülhet a kérdés: a szó melyik alakját tekintjük alapformának, tekintve, hogy a szavak jelek és ragok nélkül - tehát már mondatbeli viszonyulásokat kifejező morfológiai jegyek nélkül - az illető nyelvekben nem léteznek.

A sztálini tanítások végiggondolása során számos kérdés merülhet fel a szemantika problémáinak köréből is. Tekintve, hogy - mint erre Szerebrennyikov is utal egy újabb cikkében - nem fér kétség ahhoz, hogy a szó hangalakja és a szó által jelölt tárgy sajátosságai között semmiféle törvényszerű összefüggés nincsen /hiszen ilyen törvényszerű összefüggés többek között a szókincs tartósságát is veszélyeztetné: a szó hangalakjának az individuális tárgy minden változásával párhuzamosan változnia kellene/, szükséges volna a sztálini tanítások fényénél újra felvetni a nyelvi jel és a nyelvi jel önkényessége kérdését. Mindezekre a kérdésekre azonban a következő előadásoknak bővebben lesz alkalmuk kitérni, mint most nekem.